

ЗВ'ЯЗКИ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918-1921 рр.)

В умовах розширення взаємин між Україною та ФРН особливого значення набуває дослідження історії німецького населення України, яке в силу різних історичних причин опинилося поза межами своєї Батьківщини. Вивчення специфіки становища німецького населення Галичини і основних етапів гуманітарної акції національно-культурних організацій Веймарської республіки впродовж 1918-1920 рр. – одне з актуальних історичних завдань у цьому напрямі.

Напередодні Першої світової війни німці Галичини завдяки широкій громадській, політичній і культурній діяльності поступово перетворилися в самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне національне життя в рамках існуючої Австро-Угорської монархії, співпраця з усіма національними меншинами краю на рівноправних умовах, забезпечення міжнаціонального миру. Попри нечисленність німецька етнічна група була привілейованою і політично впливовою як частина державної нації. Особливо це характерно для Галичини і Буковини, де німецька мова домінувала в усіх урядових установах, суспільному житті. Німецькомовне населення краю (в тому числі й австрійці) було, в основному, прийшлим, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках кращого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації.

Розпад Австро-Угорщини і наступне українсько-польське збройне протистояння 1918-1919 рр. зумовлювали конфронтацію в міжнаціональних відносинах у Галичині [1, с.186, 191]. Для німецького населення краю це означало початок нової і важкої доби в його співіснуванні. Досліджуючи характер етнонаціональних відносин у повоєнній Галичині, З.Мюллер вказує, що довгий час галицькі німці були австрійськими підданими, а тому Німеччина була для них “матірньою землею”, землею їх предків, країною етнічного походження, в той час, коли Австрія з її конституційними традиціями – справжньою Батьківщиною, країною поселення [10, с.303-304]. Зі спогадів очевидців відомо, що вони були “добрими німцями” і “добрими австрійцями” одночасно. “Бути добрим німцем – означало належати до великої німецької сім’ї без огляду на державні кордони, жити і відчувати союз з Німецьким Райхом, котрий в їх розумінні виконував поодинокую роль держави. За цим стояла Австрія”. З падінням “Дунайської монархії” в 1918 р. для галицьких німців, за визначенням сучасників, “зникла наша Батьківщина”, з одного боку, а з іншого, – почала існувати

як новий державний організм Веймарська Німеччина. Німецьке населення краю як національна група майбутньої великої країни сподівалося на забезпечення своїх політичних і громадських прав з боку не лише урядових кіл самої Німеччини [13, с.248, 251], але й державної влади українців, яка щойно зводилася зусиллями ЗУНР. Спогади очевидців та аналіз історичної літератури свідчать, що така надія на “національне підкріплення” була результатом відрегульованого міжнаціонального виховання галицьких німців у “старій Австрії”. Знання та досвід, набуті в поруйнованій державній системі, стали міцним фактором охорони і збереження національної ідентичності німецького народу в діаспорі загалом. Від 1918 р. (коли соціал-демократи, центристи та помірковані ліві сили Німеччини перемогли на виборах, створивши до вересня систему парламентарної демократії) німецькі політичні партії та об’єднання одним із головних завдань діяльності ставили різносторонню допомогу німцям за кордонами Райху. Це було, на думку істориків, свідченням чіткої політичної волі і партійної приналежності, ідеї націонал-соціалістичної держави. “Це були німці [поза Батьківщиною], а тому це і був вирішальний голос [народу]” [10, с.303; 11, с.234-235].

Для уникнення міжнаціональних конфліктів національним меншинам (полякам, євреям, німцям) ЗУНР гарантувала широкі права. 11 грудня 1918 р. на зборах делегатів від німецьких громад у Станіславі було створено представницьку організацію під назвою “Німецька Народна Рада в Західно-Українській Народній Республіці” [6, с.2]. Метою утворення Ради було опрацювання основних положень щодо здійснення національної автономії меншин та протегування культурних і господарських потреб німецького населення. У своєму друкованому органі Рада закликала одноплемінників ставитись до властей ЗУНР з довір’ям у відповідь на прихильність і розуміння, які українці висловили німцям [6, с.2]. Право національно-культурної автономії німецького населення забезпечувало законодавство про мовну ситуацію. Згідно із законом ЗОУНР від 15 лютого 1919 р. про українську мову національним меншинам гарантувалося право вільно вживати в офіційних зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними установами, усно чи письмово, рідні мови, а властям, державним інституціям відповідати громадянам їх рідною мовою. Національним меншинам гарантувалося також право вільно розвивати свої мови, культури, мати свої бібліотеки, видавництва, часописи та школи: “...Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними підприємствами” [4, с.12]. Одночасно від 13 лютого 1919 р. вступав у силу “Закон про основи шкільництва на Західній Области Української Народ-

ньої Республіки”, у котрому підкреслено, що “... Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Близші постанови про школи для національних меншостей вирішить окремий закон” [4, с. 11].

Зазначимо, що польські державні гімназії у Станіславі, Тернополі, Дрогобичі і Коломиї були залишені для поляків, але не діяли через нестачу вчительських кадрів. Дві німецькі (державні) і єврейська гімназії у Станіславі і Львові працювали безперервно [12, с.224-225]. Одночасно Державний секретаріат освіти і віровизнань надавав дозволи на заснування приватних гімназійних курсів, але за умов, що “власник-основатель школи буде горожанином нашої республіки та буде приноровлюватися до всіх постанов шкільних властей” [4, с.12]. 10 лютого 1919 р. у Станіславі була урочисто відновлена німецько-євангелістська гімназія, яка набула статусу приватного навчального закладу. В ній вивчалися типові для австрійських реальних гімназій курси історії, географії, французької, грецької, польської, німецької і української мови [8, с.65-66; 9, с.227]. Умови, в котрих розбудовувалися німецькі шкільні товариства, були далекими від ідеальних. Архівні документи показують, що члени педагогічного корпусу німецької гімназії у Станіславі вели жваве листування у цій справі з львівською централею товариства “Союз німців-християн Галичини”. В одному з листів крайового єпископа Теодора Цьоклера підкреслюється, що „шкільне товариство мало за австрійських часів заробітню платню у сумі від 245 австр. крон місячно. Від листопада 1918 р. наше товариство продовжувало існувати, проте не мало таку кількість грошей, щоб передавати іншим установам. Сподіватися на невідкладну поміч не було можливим. Хоча одна старша пані установила зв'язок з нашим шкільним товариством, доручила на наш рахунок кошти від 1000 австр. крон для оплати заробітньої платні“ [2, спр.1, арк.67]. Лише в часи ЗУНР у Галичині, за сприяння української влади, було відновлено німецьку гімназію, що загалом підтверджує факт максимально сприятливих умов для політичного і національно-культурного розвитку галицьких німців.

З іншого боку, німецькі меншини повинні були у цілому представляти інтереси Райху, турбуватися про розповсюдження німецької культури та мови. Діяльність такого роду координували культурний відділ Міністерства Закордонних Справ Німеччини, посередницькі товариства “Дойче Штифтунг”, “Ревізіонс-Тройгандгезельфашт”, “Пангерманський союз”, “Союз закордонних німців”. Їхнє головне завдання – зміцнення зв'язків між Райхом і німецькими меншинами за кордоном [3, с.186,190].

Культурне, економічне і політичне зміцнення німецької меншини Галичини було можливе лише за умови здійснення відповідних заходів представницьких органів галицьких німців перед подібними установами

їхньої етнічної Батьківщини. Реалізація цих прагнень була дещо відмінною від аналогічних вимог німців Польщі і Чехословаччини, які стверджували, що об'єднання усіх німців буде справедливим вирішенням усіх спірних європейських питань. На такі обставини вказують листування “Спілки німців-християн Галичини” зі “Союзом закордонних німців” у Берліні, книжковими видавництвами в Троппау (Сілезія) – видавничою фірмою “Карл Скробанек і Сини”, “Німецьким аграрним та індустріальним банком для Австрії” у Празі, німецьким шкільним союзом у Відні та іншими німецькими національними установами [2, спр.1, арк.56, 60, 62, 75, 77, 81].

Нові політичні реалії наближали німецькі національні установи й організації Галичини до думки про пошук принципових та економічно вигідних партнерів у Німеччині й Австрії. Певної економічної підтримки галицькі німці домоглися завдяки капіталовкладенням до “Німецького аграрного та індустріального банку для Австрії” у Празі [2, спр.2, арк.82, 113 (зв)]. Станом на 31 грудня 1919 р. на банківських рахунках “Спілки німців-християн Галичини” в цій установі нараховувалося 562 кр. австр. і 1475 нім. марок. За більш як піврічний строк 30 липня 1920 р. сума збільшилася до 683 кр. чеських; 548 кр. угорських; 1556 нім. марок [2, спр.2, арк.70].

Звичайно, економічна незалежність німецьких меншин бачилася Берліну як основа політичної ізоляції німців від держав, в яких вони мешкали [3, с.187; 5, с.81]. В Галичині німецька меншина, знаходячись “між розпачем і надією”, намагалася не допустити розмивання своєї національної спільноти, прагнула реального змісту національно-культурної автономії вже в рамках Другої Речі Посполитої. У листі львівської централі “Спілки німців-християн Галичини” до секретаріату “Союзу закордонних німців” у Берліні від 18 травня 1920 р. знаходимо твердження, що “внаслідок політичних і воєнних подій з моменту перевороту 1918 р. ми не маємо змоги провадити свою діяльність у масах, як це робилося перед війною, а також після вигнання росіян з Галичини. Нашим важливим завданням є збереження наших німецьких шкіл, що, проте, в силу теперішніх обставин, є дуже важко” [2, спр. 2, арк.59]. Для пожвавлення діалогу до Берліна надсилалися книги про німців Галичини, останні річні звіти, календарі, карта німецьких поселень Галичини [2, спр. 2, арк.59 (зв)]. Політика підтримки етнічних громад краю спрямовувалася посередницькими установами Райху на забезпечення “Німецьких будинків”, церковних установ, парафіяльних шкіл і відділків “Спілки німців-християн Галичини” літературою рідною мовою [2, спр.2, арк.2-8]. Із спеціального подання цієї установи від 18 лютого 1919 р. до багатьох німецьких організацій видно, що німецькі католики Галичини потребували близько 2000 шкільних календарів і 2000 аркушів “друкописом”. На задоволення цих потреб львівський відділок “Світлої комісії для привозу і вивозу”

(установа польської військової адміністрації) відмовив, аргументуючи це тим, що “з повороту політичного не можна було під закінчення 1918 року відібрати готові календарі на 1919 рік; рівно ж не було можна спровадити ті календарі під час інвазії руської (тут – української. – *I. М.*). Календарі ті видані спеціально для колоністів німецьких у Галичині і не можна було їх тепер віднайти. Тому за цей час залишилися на власність підписаного товариства отримані додатки і календарі на рік 1920” [2, спр. 1, арк.182]. Спілка просила польські офіційні установи Львова зважити на господарські і культурні потреби населення німецьких колоній краю, проте, як свідчать пізніші документи [2, спр. 1, 182 (зв)], з вирішенням цих питань свідомо зволікали. Йшлося також про забезпечення німецького населення краю необхідною інформацією про громадсько-політичне і культурно-освітнє життя Веймарської республіки [2, спр. 1, арк.27, 41, 56 (зв)].

Відповідаючи видавництву записок “Союз друзів мовних острівців” у Ляйпцігу, управа “Спілки німців-християн Галичини” зазначила, що, починаючи з 1 листопада 1918 р., “Німецький народний листок для Галичини” припинив свій вихід внаслідок близького політичного перевороту. Вказувалося, очевидно, на польсько-український збройний конфлікт 1918-1919 рр., а тому, “незважаючи на наші численні просьби, польська влада не дала згоди на поновлення випуску [2, спр. 2, 56]. 21 лютого 1921 р. львівська організація повідомила “Німецьку бібліотеку біржевої корпорації торгівлі книгами” у Ляйпцігу, що надсилає поштою серію рекламних листків (№ 26, 28, 42 і 43), а також про те, що “внаслідок перевороту і подальших воєнних дій в нашому місті і багатомісячної блокади ми змушені були тимчасово припинити вихід “Листка” на Україні. Ми плануємо ближчим часом знову відновити видавництво, але потрібний для цього дозвіл польської (державної) установи, який не можемо одержати. Починаючи від № 44, який ще був надрукований (але немає змоги переслати, тому що головна пошта Львова потерпіла від пожежі під час вуличних боїв), ми не можемо надіслати Вам жодного числа, тому що самі їх не маємо” [2, спр. 2, 65].

Тісна співпраця налагоджувалася між окремими євангельськими правліннями Галичини та культурними установами Райху. Так, на замовлення “Інституту закордонних німців та забезпечення німецьких інтересів за кордоном” у Штуттгарті правління євангелістської Церкви в Станіславі і особисто Г.Цьоклер надіслали окремі видання “Спілки німців-християн Галичини” [2, спр. 2, 57; 2, спр. 1, 60-60 (зв)]. В листі від 10 серпня 1921 р. керівництво “Інституту закордонних німців” дякувало за надіслані “Календарі німців-християн в Галичині” (зошити 11, 13, 14, 16, 18) за 1909 р. Повідомлялося, що “ми будемо Вам дуже зобов’язані, коли Ви, при нагоді, зможете надіслати нам приватними каналами ті випуски, котрих в нас відсутні, тоді цінність зібрання стане значно більшою” [2, спр. 2, 57]. Інші

документи того часу зазначають, що німецькі державні установи замовляли комплекти видань галицьких німців 1910, 1912, 1915, 1917 рр. для поповнення спеціалізованих книгозбірень у Штуттгарті, Ляйпцігу, Берліні [2, спр. 1, 41, 56 (зв)].

Необхідність виходу з політико-правової, дипломатичної, суспільної та культурної ізоляції німецького населення краю, а також повернення втрачених позицій, розширення свого впливу в регіоні в умовах польського панування спонукали німецькі католицькі кола, а потім і офіційні органи піти на налагодження контактів з установами Райху та США. 23 листопада 1920 р. на адресу “Спілки німців-християн Галичини” надійшов лист секретаря “Американського допомогового комітету для поляків німецького визнання” Отто Енгеля: “Наше об’єднання хоче допомогти німцям в Галичині і ми були би Вам дуже вдячні, коли б Ви налагодили контакти з компетентними католицькими установами для того, щоб ми могли вести агітацію в Галичині за німців-католиків. Наша участь буде полягати в тому, щоб видавати просвітні статті в католицькій пресі Америки і спонукати до праці допомогові комітети для католиків Галичини. Ми будемо Вам дуже зобов’язані, якщо Ви представите в наше розпорядження (необхідні) матеріали” [2, спр. 1, 146]. Одночасно цей документ свідчить, зосібна, і про те, що німецька меншина Галичини нерідко асоціювала себе як поляків німецької національності. Зрозуміло, що внаслідок поразки у Першій світовій війні та підписання Версальського миру Німеччина була відкинута на периферію міжнародної політики [1, арк.194-196]. Це примусило німецьку державу Веймарського періоду змінити деякі головні напрямки зовнішньої політики [5, с.65, 81]. Витіснення німецької промисловості зі світових ринків західними державами та репараційні борги змусили німецький уряд серйозно зважати на економічні потреби країни і шукати надійних партнерів [3, с.187]. Опинившись у політичній і економічній ізоляції, Німеччина боролася за перегляд встановлених після Першої світової війни несправедливих кордонів і вплив на позиції Антанти, і база в тому розумінні існувала. Одночасно кожна зі сторін, а загалом країн – переслідувала насамперед свої інтереси.

Враховуючи вищенаведені факти, можна стверджувати, що німецька національна меншина, яка мешкала досить компактними групами в Галичині, не стала знаряддям Німецького Райху, яке використовувалося б для роздмухування міжнаціональної ворожнечі, підриву стабільності й суверенітету молодих незалежних держав, підготовки розчленування й поглинання їх Німеччиною, а пізніше – знаряддям східної політики Райху [7, с.688]. Проте німецькій меншині Галичини поступово, через засоби масової інформації та гуманітарну допомогу, нав’язувалася ідея, що лише Німеччина є їх єдиною Батьківщиною. Вимагаючи управління ними з Берлі-

на й підпорядковуючи їх інтересам реваншу, керівні кола Німеччини, по суті, нехтували долею німецьких меншин багатьох країн Центральної та Південно-Східної Європи.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 3693.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 863, оп. 1, спр. 1-2.
3. Газін В. П. Німецькі національні меншини у східній політиці Веймарської республіки після Локарно // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2000. – С. 186-197.
4. Закон Західноукраїнської Народної Республіки про мови на її території // Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки [Станіславів] – 1919. – 2 березня. – Вип. 3.
5. Кривець Н. Повноважне Представництво України у Німеччині. 1921-1923 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 1998. – С. 65-82.
6. Німці в зах(ідній). укр(аїнській). Республіці // Нове життя [Станіславів]. – 1918. – Ч. 21. – 21 грудня.
7. Deutsche Übersetzung // Reichsgesetzblatt [Berlin] – 1919. – S. 688 ff.
8. Gott hort Gebet. Das Leben Theodor Zöckler: Erzählt von Lillie Zöckler – Stuttgart, 1983.
9. Jaki A. Das Deutsch-Evangelische Gymnasium in Stanislau // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 227-230.
10. Müller S. Die Volksgruppe und der Nationalsozialismus // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 303-310.
11. Parlamentarisches System. Parteien der Republik // Schlaglichter der Deutschen Geschichte, von Dr. Helmut M. Müller. – Mannheim, 1990. – S. 234-235.
12. Rollauer J. Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg (1918–1939) // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 224, 225.
13. Wertheimer Fr. Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland. – Berlin, 1927.

Monolatiy I.

GERMAN SETTLEMENT IN GALICIA AND HUMANE ACTION OF NATIONAL AND CULTURAL ORGANIZATIONS OF THE WEIMAR REPUBLIC (1918-1921)

This article considers regularities of coming the German residents in Galicia into being at the period of 1918-1920 under the conditions of armed conflict between Ukraine and Poland. This work is based on non-published archive materials.

Published work named “Bund der christlichen Deutschen in Galizien” (“Unions of German-Christians of Galicia”) (non-political organization of Germans in Galicia) is put forward under the context of seeking principle and economically favourable partners in Germany and Austria in order to maintain national, political and economical aspirations.

The article also reveals activities of national-cultural organizations of Germany in Weimar Republic which were aimed at dissemination of German language, culture and ideology in Galicia.

It is stated that at the present political stage German national minority in Galicia have not become the tool for either stirring up international hostility or threatening stability and sovereignty of newly established independent states.